
УДК 343.988(477)

Т. О. МІРОШНІЧЕНКО,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЛІ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ПРОФІЛАКТИЦІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Проаналізовано роль жертви злочину за умови її взаємозв'язку зі злочинцем та обставинами (ситуацією), які призвели до скоєння корисливо-насильницького злочину. Приділено увагу зв'язку «жертва – ситуація» як обов'язковому елементу обставин скоєння злочину. Проаналізовано наукові підходи до визначення причин віктимної поведінки жертв у момент скоєння злочину та після нього.

Ключові слова: кримінальна віктимологія, кримінологічна віктимологія, корисливо-насильницькі злочини, жертва, потерпілий, жертва – ситуація, віктимна поведінка, віктимність соціальних груп.

Miroshnichenko, T.O. (2015), "The relevance of the role of knowledge in the field of victimology in prevention of lucrative and violent crimes" ["Aktualnist roli viktymologichnykh znan u profilaktytsi koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 97–102.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що профілактичний напрям протидії злочинності має важливе значення та є основним у діяльності органів внутрішніх справ України. Боротьба зі злочинністю насамперед має на меті усунення тих негативних соціальних явищ, які породжують правопорушення, а також умов, що сприяють протиправним діям. Вирішуючи це складне завдання за допомогою системи різноманітних за змістом і формами заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, необхідно ці заходи поєднувати і доповнювати важелями державних органів та впливом громадськості у роботі щодо профілактики конкретних правопорушень. Крім того, і правоохоронні органи України, в тому числі й органи внутрішніх справ України, у своїй роботі орієнтовані в основному на злочинця та все, що з ним пов'язано. Як наслідок, до цього часу не існує повного обліку потерпілих, зокрема, від корисливо-насилювальних злочинів, що призводить до ситуації, коли їх особистісні якості не вивчаються, а заходи віктимологічної профілактики проводяться тільки в окремих випадках. У цьому контексті В. Д. Малков доречно зауважує, що взагалі фігура жертви нерідко розглядається тільки як джерело інформації про злочинця і злочин, як сторона кримінально-процесуальних відносин [1, с. 180].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема жертв корисливо-насилювальних злочинів досліджувалась багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких: Ю. М. Антонян, В. В. Василевич, К. В. Вишневецький, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, В. Є. Квашиє, О. М. Литвинов, В. Д. Малков, В. С. Мінська, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Рибальська, Д. В. Ривман, Г. Л. Труханов, В. А. Туляков, Л. В. Франк, В. Є. Христенко, Г. Й. Шнайдер, О. Ю. Юрченко та ін.

Кримінальна віктимологія змінила напрям, в якому традиційно розглядається особа, котра стала жертвою будь-яких злочинів. Вона підійшла до жертви як до об'єктивно значущого елементу конкретної небезпечної ситуації. Такий підхід, безумовно, виправданий: значна кількість злочинів демонструє нам досить вагомий «внесок» жертви в події, які з нею трапилися; злочин нерідко виглядає як результат дії пари – злочинця і жертви. Спроба розглядати злочинця з позиції жертви як потерпілого в межах віктимології видається досить доречною, оскільки навіть винна особа має можливість стати такою через обставини, що мало залежать від самого злочинця.

Основним завданням кримінальної віктимології є вивчення особи і поведінки жертви, дослідження віктимності, віктимізації та віктимогенних факторів, що дозволяють по-іншому сприймати злочинність, її причини, профілактику злочинів. У результаті віктимологічних досліджень з'являється можливість якісніше та ефективніше проводити слідчі дії, а також установлювати повну картину злочину, об'єктивно оцінювати вину злочинця з урахуванням ролі особистості та поведінки жертви злочину.

Як окремий напрям кримінальної віктимології О. М. Джужа виділяє кримінологічну віктимологію – «вчення про жертву злочину, її кримінологіко-віктимологічні характеристики, ознаки, якості і властивості та систему віктимологічних детермінант і механізмів віктимної поведінки жертви на підставі кримінологічного аналізу особистісних якостей потерпілого, причин та умов їх формування, процесу віктимізації і накопичення віктимогенного потенціалу, а також розроблення заходів віктимологічної профілактики» [2, с. 134]. Такий підхід нам здається досить вдалим, тому що концентрується насамперед на статусі потерпілого (від корисливо-насилювального злочину) не з кримінально-правової та кримінально-процесуальної позиції, а орієнтований на кримінологічний аспект, який пов'язаний з місцем, обставинами та рольовим внеском жертви у складний механізм формування віктимної поведінки, а також віктимологічної профілактики.

Хоча науковцями проведені та проводяться дослідження як у межах кримінальної віктимології, так і на стику наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, психології, кримінології, кримінально-виконавчого права, однак результати цих досліджень стають відомі лише вузькій аудиторії. Як самостійному об'єкту вивченню потерпілого від злочинів, у тому числі від корисливо-насилювальних злочинів, у теоретичних розробках правознавців, на наш погляд, приділяється недостатньо належної уваги.

Метою цієї статті є проаналізувати роль жертви злочину за умови її взаємозв'язку зі злочинцем та обставинами (ситуацією), які призвели до скоєння корисливо-насилювального злочину, приділивши увагу зв'язку «жертва – ситуація» як обов'язковому елементу обставин скоєння злочину, а також проаналізувати наукові підходи до визначення причин віктимної поведінки жертв у момент скоєння злочину та після нього.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, які активно проводились як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями в межах віктимологічного напрямку кримінології, не дозволяють без урахування ролі жертви злочину в повному обсязі зрозуміти причини й умови, які сприяли його вчиненню. Злочинець, жертва і ситуація мають настільки тісний зв'язок, що становлять єдину систему, яка, в свою чергу, має існувати тільки за наявності всіх її компонентів [1, с. 179]. Вивчаючи жертву з огляду на аналіз причин злочину, слід зосередити увагу на тому моменті, що вчинення злочину – це динамічний процес, в якому інтенсивною є взаємодія жертви зі злочинцем, причому рольовий внесок жертви в цьому тандемі може бути досить значним.

Досліджуючи зв'язок «жертва – ситуація», доречно акцентувати увагу на особі жертви корисливо-насильницького злочину як на обов'язковому елементі обставин скоєння злочину. Зокрема, Ю. М. Антонян вважає, що дії потерпілого, які можуть бути як протиправними, так і необережними, неодмінно відносять до числа обставин, що сприяють досягненню злочинного результату. Напередодні та під час вчинення злочину відбувається зіткнення двох або більше особистостей, кожна з яких має свої, притаманні тільки їй, психо-соціальні особливості [3, с. 126]. Якщо психологічні особливості злочинця, його погляди, прагнення та інші негативні риси, які мають шкідливий соціальний вплив, є суспільно небезпечними, то й поведінка жертви корисливо-насильницьких злочинів має ознаки віктимності з огляду на соціально-психологічну складову. Поведінка потерпілого неодмінно впливає на процес скоєння злочину, на результат злочину і наслідки, а також і на злочинця, і на саму жертву. Ситуація, обставини, які сприяли або якимось чином вплинули на мотивацію злочинної поведінки злочинця, викликають неабиякий інтерес та, на нашу думку, неодмінно повинні досліджуватись. На жаль, аналізу обставин, в які потрапляє потенційна жертва корисливо-насильницьких злочинів, приділяється недостатньо уваги, через що при розслідуванні даного виду злочинів можуть бути не враховані досить важливі моменти, які б пояснювали мотиви віктимної поведінки жертви. Адже і потенційна жертва, і майбутній злочинець надають оцінку злочинній ситуації, аналізують її кожен залежно від своїх можливостей, як психологічних, так і біофізичних, та, як наслідок, діють з урахуванням результатів оцінювання. Найчастіше необережним, необачним вчинкам жертв

корисливо-насильницьких злочинів передують їх взаємодія з різними елементами обставин, що призводять до криміногенної ситуації, яка, в свою чергу, неодмінно впливає на вектор поведінки майбутнього злочинця, що зумовлює вчинення ним злочину. В момент зіткнення злочинця із потенційною жертвою, як вважає Ю. М. Антонян, вона є елементом ситуації. У багатьох випадках жертва – активний елемент дозлочинної ситуації і в динаміці злочинного діяння [3, с. 127]. Але іноді результат і наслідки корисливо-насильницького злочину вирішує випадок, а інколи й ролі злочинця та жертви можуть змінитися на протилежні.

Доречними нам здаються погляди науковців, які вважають, що потерпілі можуть бути абсолютно не винні у виникненні криміногенної ситуації. Зрозуміло, що поняття «вина» застосовується в цьому випадку в кримінологічному значенні і суттєво відрізняється від аналогічного поняття в кримінальному праві. Про вину жертви корисливо-насильницького злочину (грабежу, розбою, вимагання) можна говорити лише тоді, коли її поведінка сприяє виникненню злочинного наміру і його реалізації. В цьому ж значенні необхідно розуміти і «провокаційну поведінку» з боку жертви, що може мати своє вираження у створенні окремих ситуацій, які потенційно спонукають до конкретних протиправних дій. Своєю необережною поведінкою жертва також може створювати криміногенні ситуації.

Виходячи із проаналізованих матеріалів слідчої та судової практики, під час скоєння грабежів і розбоїв віктимна поведінка потерпілих інколи виражена у формі здійснення необачних вчинків, недбалого ставлення до вжиття необхідних заходів обережності. Таку поведінку Ю. М. Антонян називає необережною «провокацією» жертви [3, с. 133]. Водночас віктимна поведінка жертви, яка сприяє скоєнню корисливо-насильницьких злочинів, не свідчить про низьку суспільну безпеку та не може виступати обставиною, що пом'якшує її відповідальність, а швидше, навпаки.

Так, важливим вважаємо вивчення жертви з позиції кримінології і в тому випадку, коли особа, яка завдала шкоди, не встановлена, або особа, котра вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності. Жертви корисливо-насильницьких злочинів мають свої особливості серед жертв загальнокримінальних злочинів. Це можна пояснити тим, що із класифікації жертв корисливо-насильницьких злочинів за характером їх поведінки виключена група агресивної жертви [4, с. 54].

Входження нашої країни у світове співтовариство не тільки відкриває додаткові можливості у сфері економічного і соціального розвитку, але й несе в собі нові загрози, в тому числі і кримінальної спрямованості [5, с. 58]. Необхідність вивчення особливостей індивідуальної віктимності і віктимізації жертв корисливо-насильницьких злочинів викликана і завданнями прикладного характеру. Так, для правильного вирішення питання про кваліфікацію злочину, призначення кримінального покарання винній особі мають значення й особливості особистості потерпілого, притаманні йому віктимні властивості, а також важливим чинником є роль жертви в механізмі скоєння злочину. Рівень ефективності наукового прогнозування у сфері профілактики злочинності значно збільшиться, якщо взяти до уваги широкий спектр соціально детермінуючих факторів віктимологічного характеру. Актуальність їх обліку ще більше зросте в умовах масштабного трансформування суспільних процесів глобального характеру з огляду на останні два десятиліття.

Проведення віктимологічних досліджень сприяє виявленню жертв корисливо-насильницьких злочинів, чим розширює можливості фахівців в отриманні об'єктивної картини не тільки віктимізації населення, а й стану латентної злочинності. Віктимологічні дослідження корисливо-насильницьких злочинів дозволяють більш детально і точно описати механізм злочинного діяння, виявити фактори та умови, що сприяють даному процесу, а також характерні особливості особистості жертви і заходи, які їй необхідно вжити для профілактики скоєння злочину в майбутньому. Разом з тим, на наш погляд, необхідною для застосування результатів віктимологічних досліджень вбачається впевненість практичних працівників правоохоронних органів України у потребах та можливості реалізації віктимологічних знань у конкретних умовах сьогодення. Реалізація результатів віктимологічних досліджень та віктимологічних ідей має на меті надання важливої інформації для удосконалення профілактичних заходів щодо корисливо-насильницьких злочинів (грабежу, розбою, вимагання). Також ці заходи важливі в соціальному контролі та методах правового виховання суспільства на всіх рівнях – загальному, груповому та індивідуальному [2, с. 135].

Актуальною нам видається тенденція до активізації досліджень соціологічної складової віктимологічних знань, комплексного вивчення факторів віктимності і віктимізації не тільки особистості, а й соціальних груп [5, с. 59].

У сучасних умовах для кримінологічних досліджень досить важливими ми вважаємо соціальні характеристики особи, детермінуючі особливості її поведінки, а також взаємодію зі злочинцем. Бачення злочину як складного процесу взаємодії різних суб'єктів потребує неодмінного аналізу жертви як фактора злочинності. Сфокусована увага сучасних кримінологів на питаннях профілактики злочинності безпосередньо змушує їх досліджувати жертви корисливо-насильницьких злочинів у тому числі. При цьому за необхідне вважається дослідження жертви не тільки на рівні індивідуальної профілактики, але й постає питання проблематики віктимності та віктимізації соціальних груп [5, с. 59]. Для кримінологічного дослідження нами жертв корисливо-насильницьких злочинів суттєве значення мають такі основні соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, соціальний стан, освіта тощо. З цього приводу О. М. Литвинов доречно акцентує, що «увага надається позиції особистості, її відносинам і поведінці в умовах соціального середовища» [6, с. 7]. Отже, для визначення ролі та місця віктимологічних знань у структурі кримінології має значення кожен фактор соціально-демографічної характеристики жертви корисливо-насильницьких злочинів (грабежу, розбою, вимагання): стать, вік, соціальний стан, сімейний стан, освіта тощо.

До речі, наслідки від злочину, які заподіяні не тільки жертві, а також її близьким, родичам, дуже часто залишаються поза увагою. Жертва корисливо-насильницьких злочинів нерідко опиняється в соціальній ізоляції, що призводить до негативних наслідків у психологічному стані потерпілої особи. Одразу після скоєння грабежу, розбою, вимагання у разі звернення до правоохоронних органів жертва стає практично єдиним джерелом отримання інформації про злочинця, якщо його особа не встановлена, про злочин, скоєний щодо неї. Працівники правоохоронних органів у більшості випадків не приділяють уваги стану гострих психічних і соціальних переживань потерпілого, що утворився та потребує розуміння й турботи [7, с. 361].

Внаслідок байдужості суспільства до спричиненої злочином шкоди і до страждань жертви вона може опинитися в ситуації, коли повторна віктимізація неминуча. На нашу думку, незалежно від відіграної нею ролі в механізмі скоєння злочину існує нагальна потреба в наданні допомоги жертві від протиправних дій щодо неї.

На сьогодні в українському законодавстві, попри десятилітні обговорення, залишаються цілком не вирішеними питання нормативного

закріплення захищеності потерпілих. У сучасних кримінологічних дослідженнях акцентується увага на профілактичній і соціальній значущості забезпечення права жертв злочинів на особисту безпеку і захист з боку закону, а також, у деяких випадках, на відшкодування збитків, заподіяних злочином [8, с. 107].

Висновки. На нашу думку, проведення віктимологічних досліджень сприяє, по-перше, виявленню потенційних жертв корисливо-насилювальних злочинів, чим розширює можливості фахівців в отриманні об'єктивної картини не тільки віктимізації населення, а й стану ла-

тентної злочинності. По-друге, віктимологічні дослідження корисливо-насилювальних злочинів дозволяють більш детально і точно описати механізм злочинного діяння, виявити фактори й умови, що сприяють цьому процесу, а також характерні особливості особистості жертви і заходи, які їй необхідно вжити для профілактики скоєння злочину в майбутньому. По-третє, на наш погляд, реалізація результатів віктимологічних досліджень та віктимологічних ідей має на меті надання важливої інформації для вдосконалення профілактичних заходів корисливо-насилювальних злочинів.

Список використаних джерел

1. Криминология : учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. – М. : Юстицинформ, 2004. – 528 с.
2. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину / О. М. Джужа // Право України. – 2002. – № 2. – С. 133–138.
3. Антонян Ю. М. Криминология : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
4. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
5. Вишневецкий К. В. Криминальная виктимология: социальный аспект / К. В. Вишневецкий // Юрист. – 2006. – № 5. – С. 58–61.
6. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навч. посіб. / О. М. Литвинов. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.
7. Шнайдер Г. Й. Криминология : / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. ; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 504 с.
8. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів / О. Ю. Юрченко // Науковий вісник гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 12, т. 2. – С. 107–109.

Надійшла до редколегії 17.11.2015

МИРОШНИЧЕНКО Т. А. АКТУАЛЬНОСТЬ РОЛИ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализирована роль жертвы преступления при условии её взаимосвязи с преступником и обстоятельствами (ситуацией), которые привели к совершению корыстно-насильственного преступления. Уделено внимание связи «жертва – ситуация» как обязательному элементу обстоятельств совершения преступления. Проанализированы научные подходы к определению причин виктимного поведения жертв в момент совершения преступления и после него.

Ключевые слова: криминальная виктимология, криминологическая виктимология, корыстно-насильственные преступления, жертва, потерпевший, жертва – ситуация, виктимное поведение, виктимность социальных групп.

MIROSHNICHENKO T. O. THE RELEVANCE OF THE ROLE OF KNOWLEDGE IN THE FIELD OF VICTIMOLOGY IN PREVENTION OF LUCRATIVE AND VIOLENT CRIMES

The criminal victimology has changed the direction, where traditionally the person is considered, who was the victim of any crimes. It is considered as objectively significant element of specific hazardous situation. This approach is certainly justified: a large number of crimes demonstrates quite superior «contribution» of a victim to the events that have occurred, where a crime is often a result of a pair action – an offender and a victim. Lucrative and violent crimes, in most cases, are the result of the unity of three interrelated elements: a criminal, circumstances (situation) of the crime commission and a victim (complainant) of a crime. For a complete, comprehensive and impartial investigation of a crime there is a need not only to study the offender's personality, but it is very important, and often the backbone a thorough study of a victim of a crime and the circumstances, the situation, in terms of which the crime was committed.

As a result of victimological research, there is a possibility to conduct investigation better and more efficiently, as well as to establish a full picture of a crime, objectively assess the guilt of a perpetrator considering the role of personality and behavior of a victim of a crime.

The need to study features of individual victimity and victimization of victims of lucrative and violent crimes is caused by the tasks of applied nature. The level of efficiency of scientific forecasting in

the area of crime prevention will increase significantly, if we take into consideration the wide range of socially determining factors of victimological nature. The relevance of recording victims of lucrative and violent crimes will grow even more in terms of large-scale transformation of social processes of global nature in view of the past two decades.

Further conduction of victimological studies will assist to define victims of lucrative and violent crimes that enhance the possibilities for experts in getting an objective picture of not only victimization of people, but also the state of latent crime.

Keywords: *criminal victimology, criminological victimology, lucrative and violent crimes, victim, complainant, victim – situation, victim behavior, victimity of social groups.*
